

C. Jac CONRADIE (Universiteit van Johannesburg)

Waar zijn de Afrikaanse mutatieven gebleven?

Abstract

In Afrikaans, as in English, mutative verbs are no longer distinguished by a *be*-auxiliary in the perfect tense. A process spanning several centuries in the case of English was completed within a few decades in Afrikaans. In both cases the loss of the *be*-auxiliary may be attributed inter alia to a preference for marking the distinction between active and passive voice rather than marking a subgroup such as the mutatives, which already form a semantically distinct group. The triggers of the replacement of *be* by *have* are, however, different for the two languages. Whereas in Old English the functional load of *be* increased as a result of the loss of the auxiliary *weorþan*, *word* was retained in Afrikaans, but its imperfect form, *werd*, was lost in the context of the loss of almost the entire imperfect tense category in Afrikaans.

1. Inleiding

Mutatieve werkwoorden vormen een semantische onderklasse van intransitieve werkwoorden die een verandering van plaats of toestand (of juist de afwezigheid van verandering, vgl. *blijven*) uitdrukken en erdoor gekenmerkt worden dat ze in het perfectum een vorm van *zijn* / *wezen* in plaats van *hebben* als hulpwerkwoord vereisen, bijvoorbeeld *gegaan*, *begonnen*, *geworden*, *opgegroeid zijn*. Dat is een kenmerk van de Germaanse talen over het algemeen, maar ook van andere Indo-Europese talen — denk maar aan Frans *Il est allé*. In het Oudnoors kon zowel *hafa* ‘hebben’ als *vera* ‘zijn’ gebruikt worden (zie Faarlund 2004: 130–132), hetgeen ook verscheidene variëteiten van het moderne Noors geldt (zie Faarlund, Lie en Vannebo 2002: 520 e.v.). Terwijl in het Deens de *zijn*-vorm gebruikt wordt, wordt in de meeste variëteiten van het Noors (Nynorsk en Bokmål) slechts de *hebben*-vorm gebruikt (persoonlijke mededeling van Jan Terje Faarlund). Ook in enkele andere Germaanse variëteiten, waarvan het moderne Engels een goed voorbeeld is, wordt alleen maar *have* gebruikt. Staat er nog in een *Holy Bible* van 1842 (Luke 12:49) *I am come to send fire on the earth*, dan luidt het in de *New English Bible*

van 1961 *I have come to set fire to the earth*. In het zgn. Negerhollands worden dezelfde partikels voor beide soorten van werkwoorden gebruikt, bijv. *em no a weet van waar die a kom* ‘hij wist niet vanwaar die was gekomen’ (Van Rossem en Van der Voort 1996: 152). Volgens Ponelis (1993: 444) doet het verschijnsel zich ook in het Nederlands van Turken voor.

En ook dan in het Afrikaans, waar Ndl. *zij is naar Pretoria gegaan*, Afr. sy *het Pretoria toe gegaan* geworden is (geword het). Er zijn nog enkele restanten, bijvoorbeeld naast *Hulle het onlangs getrou* ook nog *Hulle is onlangs getroud*, en *Die baba is kort daarna gebore* — maar wel in de Griekwa-variëteit: *Die kleintjie het geboor*. In het werkwoordssysteem contrasteert *was* als hulpwerkwoord in vooropgestelde posities met *het* aan het zinseinde, vgl. *Ons was gister daar gewees, maar weet nie of hulle ook daar kon gewees het nie*, dus zelden *is / het ... gewees* en nooit *gewees is / was*. De afwisseling tussen *hebben* en *zijn* als hulpwerkwoord bij *geweest* in de 17de eeuw leidde dus tot een gespleten systeem in het Afrikaans.

De vraag die hier aan de orde komt is: waardoor werd de vervanging van *zijn* door *hebben* bij mutatieve werkwoorden in het Afrikaans veroorzaakt? Wij gaan eerst kijken naar de ontwikkelingsgang in het Afrikaans, maar daarna ook naar oorzaken die voor het Engels aangevoerd worden, teneinde een hypothese voor het Afrikaans te kunnen stellen.

2. Ontwikkelingsgang in het Afrikaans

Een aantal taalkundigen wijzen erop dat verscheidene mutatieven die tegenwoordig *zijn* nemen, in de 17de eeuw met *hebben* konden verbinden. Volgens Weijnen (1960: 80) worden „*zijn, blijven, blijken, vallen, lopen en beginnen...* vaak met *hebben* vervoegd”; Weijnen (1966: 319) wijst ook voor „de meeste dialecten met uitzondering van Noord-Holland en zuidoostelijke streken” op het gebruik van *hebben* „uitsluitend of in concurrentie met *zijn*” en noemt voorbeelden van *hebben* bij *zijn, vallen, blijven, vergeten* en *opvolgen* (Zie ook Smuts s.a.: 27).

De vervanging van *zijn* door *hebben* volgde waarschijnlijk meer dan een route. Terwijl *zijn* in overgeleverde Kaaps-Nederlandse teksten heel duidelijk nog aanwezig was in de 19de eeuw, was er bij voormalige tweedetaalsprekers (Khoi-Khoen of slaven) mogelijk reeds vroeg al gelijkschakeling, hetgeen blijkt uit een verklaring die in 1721 door Anthonij van Bengalen, een slaaf, werd afgelegd (vgl. Scholtz 1963: 111):

ik en de Mijt alleen **ben** na onse buijten post **geloopen** ...ons **het** soolang bij malkanderen **gebleeven** tot dat [zijl.] ons gevangen het... ons het hier en daar ... pompoenen en queepeeren beschaart

Gebleven mag dus wel *hebben* nemen en *gelopen* neemt hier inderdaad *zijn*, maar in 1770 wordt *geloop* *het* dan toch al — en zelfs twee maal — aangetroffen bij Hanna Wagenaar, een spreekster van Nederlandse afkomst die woordelijk gequoteerd werd: **Het hulle dan overal *geloop* waar ons *geloop* het?** (Scholtz 1980: 83). In het tijdperk 1836–1838 gebruikt de Voortrekkerleider Louis Trigardt bijna doorgaans *zijn* in zijn dagboek, maar waar hij een medetrekker, de Fransman Izaak Albach, quoteert, wordt *zijn* met *het* vervangen of is het hulpwerkwoord in een mutatief perfectum zelfs een enkele maal afwezig.

In de *Eerste beginsels van die Afrikaanse taal*, een grammatica van 1876 van de Genootskap van Regte Afrikaanders, schreef S.J. du Toit voor: *Ek is of was gewees / geworre* (GRA 1876: 23), dus wel *was gewees* als in het huidige Afrikaans, maar nog geen *het geword*. Ook in 1897 schrijft Du Toit *ek is of was geworde / gewees* voor (Du Toit 1897: 25), en in beide grammaticas *wert / werd* als hulpwerkwoord. In zijn *Africander Grammar* van 1910 zegt De Waal (1910: 58) dat hoewel het hulpwerkwoord *hê* (dat wil zeggen Ndl. *hebben*) steeds in het actief gebruikt mag worden, „the Auxiliary *wees*, to be, *may* [zijn cursivering] be employed in its stead with certain verbs”, bijvoorbeeld die die een „distinct change of place or condition” (*gaan*, *smelt*) uitdrukken, of „denoting happening” (*gebeur*, *wees*, *word*, enz.) — maar in zijn voorbeelden heeft hij steeds *wees* (dat wil zeggen Ndl. *zijn*).

Wat later zegt de prozaïst en taalkundige D.F. Malherbe (1918: 60) in verband met intransitieve werkwoorden in de bedrijvende vorm dat ze in de schrijftaal vaak *is* als hulpwerkwoord nemen waar de spreektaal slechts *het* heeft. Als voorbeelden noemt hij *gebeur*, *geskied*, *verander*, *aangekom*, *geland*, *gestrand*, *groot geword*. Ook zegt hij: „*Gaan*, *blij*, *val*, *is*, enz. neemt veel eerder *het* als *is*.” Voor *breek* en *ry* geeft hij alleen maar *het*-voorbeelden. Malherbes (1918: 67,71) voorbeelden *die kindjie is gister gebore* en *die twee is gister getrouwd* zijn in overeenstemming met het huidige gebruik bijna een eeuw later.

Volgens Stoops (1972), die onder meer het gebruik van *is / was* met mutatieve werkwoorden in een populair tijdschrift bestudeerde, kwamen gevallen als *Lauwerys is vertrek huis toe* nog sporadisch in de twintiger jaren voor, maar korte tijd erna was het afgelopen met de *is*-mutatieven.

3. Redenen voor mutatiefverval: de situatie in het Engels

Wij kijken vervolgens naar mogelijke redenen voor het opheffen van de grammaticale categorie van mutatieve werkwoorden in het Engels. Het systeem van hulpwerkwoorden zag er in het Oudengels uit als in tabel 1 (mutatieven hier en elders te begrijpen als onderklasse van intransitieve werkwoorden).

Tabel 1: Hulpwerkwoorden: Oudengels

	Actief	Passief	
		Dynamisch	Statisch
Presens	—	<i>weorþan</i>	<i>beon/wesan</i>
Perfectum			
Transitief	<i>habban</i>	<i>wearþ</i>	<i>wæs</i>
Intransitief			
Mutatief	<i>beon</i>		

Volgens Fischer en Van der Wurf (2008: 153) werd het verschil in betekenis tussen *weorþan* en *beon / wesan* gaandeweg zeer gering en was *weorþan* tegen de late Middelenengelse periode niet meer in gebruik. *Beon* bleef volgens Görlach (1997: 101) „dominant with intransitive (mutational) verbs until 1700 and was current well into the nineteenth century”, waarna het dan ook zijn functie als mutatief hulpwerkwoord verloor. Een aantal factoren kan ervoor verantwoordelijk zijn geweest.

(a) *Verwarring*: Individuele werkwoorden konden met *beon* naar gelang van hun valentie perfectum- of passiefinterpretaties krijgen: een „potential overlap of *be*-perfects with passives ... when the same verb could be either intransitive (hence perfect) or transitive (hence passive)” (Brinton & Arnovick 2006: 350).

(b) *Redundantie*: Omdat de mutatieven reeds semantisch een groep vormden kan hun markering met *beon* als redundant worden beschouwd. Volgens Strang (1970: 149) zou in de periode 1770–1570, toen het passief zich ontwikkelde, een „*be / have* contrast for verbal functions [*be*] more important than the transitive / intransitive contrast, which is already marked in other ways”. Deze oppositie bestond natuurlijk altijd al in het presens.

(c) *Gebruiksfrequentie*: Waar het actief, dat al een getalsoverwicht had, alleen *habban* als hulpwerkwoord nam, was de functionele lading van *beon* verspreid tussen passief presens en de actieve mutatief, terwijl *weorþan* ook als passief hulpwerkwoord diende.

(d) *Functionele lading*: Met de verdwijning van *weorþan*, dat *habban* oppeende als zuiver passief hulpwerkwoord, werd de oppositie actief — passief verder verzwakt. Het incorporeren van de mutatieven bij de actieven, met *hebben* in plaats van *zijn* als hulpwerkwoord, is volgens Traugott (1972: 145) „a very natural change”, omdat *have* plus voltooid deelwoord geen zware functiebelading had. Volgens Denison (1993: 366), die hierop commentaar levert, „explanatory weight is given to the heavy functional load on BE in collocation with past participles and the correspondingly light load on HAVE”. Volgens Görlach (1997: 101) droeg de uitschakeling van de mutatieven voor *beon* mogelijk tot een reductie van ambiguïteit bij.

(e) *Funcatieversterking*: De uitschakeling van *weorþan* bracht ook wel mee dat de associatie van *beon* met het passief versterkt werd. Denison (1993: 366) wijst op de “especially rapid retreat” van het *be* perfectum in de 18de eeuw in het bijzonder.

4. Nederlands naar Afrikaans

In het Afrikaans, zoals in het moderne Engels, vormen zo goed als alle mutatieven een perfectum met *het* (Ndl. *hebben*), en sluiten zich daardoor bij andere intransitieven en alle transitieven aan. Smuts (s.a.: 27) schrijft dit toe aan de „neiging tot gelykmaking en vereenvoudiging in die ontwikkeling van Afrikaans”. Toch zijn de ontwikkelingen in die twee talen niet geheel gelijk te stellen. Er is wel van een soortgelijke situatie uit te gaan. Voor het Nieuwnederlands is bijvoorbeeld de categorisering zoals in tabel 2 aan te nemen (zie onder meer Van der Wal 2004: 153–156, 279–280):

Tabel 2: Hulpwerkwoorden: Nieuwnederlands

	Actief	Passief	
		Dynamisch	Statisch
Presens	—	<i>worden</i> (<i>werden</i>)	
Perfectum			
Transitief	<i>hebben</i>	<i>werd</i> (<i>wierd</i>)	<i>sijn</i>
Intransitief			
Mutatief	<i>sijn</i>		

Anders dan in het Engels, waar *weorþan* verviel, bleef *worden* als hulpwerkwoord tot in het moderne Nederlands en het Afrikaans als hulpwerkwoord van het passief behouden. In het Afrikaans echter is het imperfectum ervan, *werd* (ouder *wierd*), ondanks pogingen van grammatici en voorschrijvers verdwenen. Terwijl S.J. du Toit *wert* in 1876 en 1897 voorschreef, met name om het passief te vormen, meende De Waal (1910: 63), “(t)he form *werd* ... is practically only met with in writing” en beschouwde Malherbe (1918: 56) *werd* als een “boekvorm” die alleen in de openbare redevoering en schrijftaal gebruikt wordt.

5. Een hypothese voor het Afrikaans

Door het verlies van *werd* als passief hulpwerkwoord kreeg *is* (Ndl. *zijn*) in het Afrikaans een functionele verspreiding als enige perfectumvormer in het passief,

maar tevens als markeerder van mutatieven, die actief zijn, en sowieso semantisch een groep vormen. Dezelfde omstandigheden gelden dan als voor het Engels: grotere functionele belading voor een kleinere categorie, redundante markering voor een groep die reeds semantisch afgebakend is, terwijl markering van de oppositie actief — passief — zoals in elk geval reeds in het presens het geval was grammatisch meer isomorfisch en dus communicatief meer renderend zou zijn.

Kenmerkend voor het Afrikaans in dezelfde periode was het verlies van het imperfectum als tijds categorie, met behoud van enkele modale werkwoorden en het hulpwerkwoord *was*. Men kan zich dus afvragen of er niet soms een relatie — hoe indirect ook — tussen imperfectumverlies en de markering van de mutatief-categorie kan zijn: zouden taalgebruikers die geen imperfecta gebruiken, voor wie het werkwoordssysteem al om die reden minder isomorfisch geworden is, steeds de mutatieven speciaal met *is* markeren?

De hypothese wordt dan gesteld dat het verval van de imperfectumcategorie een oorzaak — zij het dan ook indirect — van het verval van mutatiefmarkering kan zijn doordat het verlies van *werd* de functionele wanbalans van *is* binnen het hulpwerkwoordssysteem verhoogt. Terwijl actief en passief in het presens van zowel het Nederlands als het Afrikaans duidelijk worden onderscheiden, is de functionele verspreiding van *is* als hulpwerkwoord van het perfectum na het verlies van *werd* in het Afrikaans ongelijk tussen actief en passief verdeeld. Men kan dus verwachten dat sprekers die niet (meer) over het imperfectum beschikken, ook niet over *werd* beschikken en dus ook niet het mutatief als speciale subcategorie in stand zullen houden. Volgens de beschikbare data — die erg beperkt zijn — is dit inderdaad het geval.

6. Testen van de hypothese

In tabel 3 wordt het gebruik van het imperfectum bij een aantal schrijvers vergeleken met hun aanwending van *zijn* / *wees* / *is* als mutatief hulpwerkwoord. Omdat bekend is dat de laatste imperfecta die behouden zijn gebleven die van de sterke (en onregelmatige) werkwoorden zijn, werd “gebruik van het imperfectum” in drie categorieën verdeeld: het gebruik van (i) alle types imperfectum, dus zowel sterk als zwak; (ii) alleen de sterke (en onregelmatige) imperfecta en (iii) alleen de imperfecta die nu nog in het Afrikaans gebruikt worden, hoofdzakelijk *was* en de modale werkwoorden *sou*, *moes*, *kon*, *wou*, *mog* (nu niet meer in gebruik), en *dog* en *wis*.

De teksten zijn zeer ongelijk van aard en lengte. Teksten (1) en (2) zijn persoonlijke dagboeken. Tekst (3) is een krantenbrief. Tekst (4) bestaat uit diverse geschriften van C.E. Boniface, redacteur van een krant. Tekst (5) is een gefingeerd interview van Boniface met een Khoi-Khoi. Tekst (6) is een roman van C.P. Hoogenhout en tekst (7) een bijbelverhaal voor kinderen en huishoudingen, ook door

Hoogenhout. Tekst (8) bestaat uit diverse geschriften van L.H. Meurant. Tekst (9) is een krantenbrief onder pseudoniem. Tekst (10) is samengesteld uit verspreide weergaven in het dagboek van Louis Trigardt van uitingen van Izaak Albach, een Fransman die meeging op de trek.

De data zijn ofwel overgenomen uit vroegere onderzoeken of stammen uit eigen onderzoek, en zijn dan soms gebaseerd op gedeelten van de aangeduiden teksten.

Tabel 3

Tekst	Datum	Sterke en zwakke impfta	Slechts sterke impfta	Slechts huidige impfta	% ZIJN-hulpwwen. bij mut. wwen.	n	Tekst of data
1) J. Duminy	1797	X			100	8	Franken 1938: 79–91
2) L. Trigardt	1836–38	X			98	784	Smuts s.j.: 22–23, 27
3) H. Bezuidenhout	1851	X			73	15	Scholtz 1965: 15, 17
4) C.E. Boniface	1830–32		X		100	16	Scholtz 1965: 85–86
5) „Hendrik Kok”	1830		X		100	12	Nienaber 1971: 38–42
6) C.P. Hgn. <i>Catharina</i>	1879		X		78	18	Hoogenhout 1975: 87–100
7) C.P.Hgn. <i>Josef</i>	1873			X	67	15	Hoogenhout 1975: 60–70
8) L.H. Meurant	1844–50			X	60	15	Scholtz 1965: 38n5
9) „Verdruchte Grikwa”	1830			X	60	10	Nienaber 1971: 47, 51
10) I. Albach	1836–38			X	0	3	Le Roux 1966: 45, 47, 60–61, 75–76, 96, 180

Het volgende kon worden waargenomen:

- Het gebruik van *zijn* bij bijna alle mutatieven wordt aangetroffen in teksten ofwel met volledig gebruik van imperfecta, of gebruik van sterke imperfecta.

Het kleinste *zijn*-gebruik komt voor in teksten met alleen maar de imperfecta die steeds in het Afrikaans voorkomen.

- Johanna Duminy, die het volle spectrum van preterita — zelfs ook dialectische vormen — in haar dagboek (meestal een narratief van dagelijkse gebeuren op de boerderij) laat zien, gebruikt *zijn* / *wees* bij de 8 mutatieven die in het ontlede teks-gedeelte gevonden werd. In dit gedeelte gebruikt zij ook 15 maal een *wiert*-passief.

- Louis Trigardt, met bijna volledig gebruik van *zijn*-mutatieven, gebruikt 28 maal *wierd* in zijn dagboek. Daarentegen gebruikt Izaak Albach, die Trigardt in zijn dagboek woordelijk aanhaalt en die niet eens het minimale groepje preterita gebruikt dat in het huidige Afrikaans voorkomt, slechts twee maal *het* in zijn drie mutatieve perfects, en geen hulpwerkwoord in het derde.

- C.P. Hoogenhout, die ook sterke preterita in zijn novelle *Catharina* gebruikt, heeft daar een hoger percentage van *zijn* / *wees*-mutatieven dan in zijn bijbelse vertelling voor kinderen, *Josef*, waarin alleen maar leden van het huidige stelletje preterita voorkomen.

In zoverre kan er dus wel, voor zover de data het toestaan, een correlatie tussen het verval van mutatieven en het niet-gebruik van preterita geconstateerd worden en kan de hypothese bevestigd worden, namelijk dat het onwaarschijnlijk is dat sprekers die niet over imperfecta beschikken, een categorie mutatieven zullen onderhouden.

Tot slot wordt gewezen op een constructie in het Afrikaans waarin *is* / *was* in mutatieve functie bewaard is gebleven.

7. Een relictconstructie

Een relict van de mutatiefconstructie die wel in het huidige Afrikaans blijft voortbestaan, berust op *is* / *was* met ellips van het voltooid deelwoord *gegaan*, maar dan wel met behoud van niet-werkwoordelijke aanwijzingen van verandering van plaats of toestand, als in

Hy is nou/gister stad toe, weg, die bos in, dood.

De temporele interpretatie van de constructie wisselt tussen een presens (met richtingaanduidingen als *stad toe* en *die bos in*, als plaatsaanduiding geïnterpreteerd) en een verleden dat met het heden schakelt — een perfectumeigenschap die in het Afrikaans verloren is gegaan. *Hy is weg stad toe* betekent dus: ‘Hij is er nu niet want hij zit in de stad’, tegenover *Hy het stad toe gegaan* ‘Hij ging naar de stad’, dat zuiver verleden tijd is, vergelijk Eng. *He has gone to town* en *He went to town*, respectievelijk. Een presensverwant gebruik is ook in het Nederlands — Zuid-Nederlands? — bekend: ‘als hij ‘ bezig is’ met naar Brussel te gaan zeggen we *Hij is naar Brussel*’, aldus Steenbergen (1974: 236).

Ook in het moderne Ijslands nemen werkwoorden van beweging *vera* ‘zijn’, maar is er een onderscheid mogelijk tussen *ég er farin* ‘ik ben net / pas / kort geleden gegaan’ en, met *hebben*, *ég hefi farið* — hetzelfde, maar ook langer tijd geleden: ‘ik ben er geweest’ (Glendening 1993: 29 ev.). De overeenkomst met het Afrikaans is dat de *er*-vorm met Afrikaans *ek is stad toe* overeenstemt, terwijl de *hefa*-vorm net als Afr. *het* verleden tijd kan aanduiden.

8. Gevolgtrekking

Wanneer wij de ontwikkelingen in het Engels en Afrikaans vergelijken, die beide in de 19de eeuw eindigden terwijl het Engelse verlies van het mutatieve *be* al eeuwen eerder begonnen was, kunnen we vermoeden dat het verlies van het werkwoord *weorþan* in het Engels en het verlies van *werd* (of vroeger *wierd*) in het Afrikaans disbalansen in beide werkwoordssystemen tot gevolg hadden, en dat in beide gevallen de instandhouding van het actief/passief-contrast functioneel belangrijker geacht werd dan die van syntactische gelijkheid tussen functies zo divers als die van mutatieven en passieven.

Bronvermelding

- Brinton, Laurel J. & Leslie K. Arnovick. 2006. *The English Language; a Linguistic History*. Oxford: Oxford University Press.
- Denison, David. 1993. *English Historical Syntax: Verbal Constructions*. London, etc.: Longman.
- De Waal, J.H.H. 1910. *Africander Grammar*. Cape Town: Cape Times Ltd.
- Du Toit, S.J. 1897. *Fergelijkende taalkunde fan Afrikaans en Engels*. Paarl: D.F. du Toit en Co.
- Faarlund, Jan Terje. 2004. *The Syntax of Old Norse*. Oxford: Oxford University Press.
- Faarlund, Jan Terje, Svein Lie & Kjell Ivar Vannebo. 2002 [1997]. *Norsk Referanse-Grammatik*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Fischer, O. en W. van der Wurff. 2008. ‘Syntax’. In R.Hogg en D.Denison (eds). *A History of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press. Pp. 109–198.
- Franken, J.L.M. 1938. *Duminy-dagboek*. Kaapstad: Van Riebeeck-Vereniging.
- Genootskap van Regte Afrikaanders. 1876. *Eerste beginsels van die Afrikaanse taal*. Kaap Kolonie: G.R.A.
- Glendening, P.J.T. 1993. *Icelandic*. Sevenoaks: Hodder and Stoughton.
- Görlach, Manfred. 1997. *The Linguistic History of English*. London, etc.: Macmillan.
- Holy Bible, The*. 1842. London: George Virtue.
- Hoogenhout, C.P. 1975. *Josefen Catharina* (met inleiding deur P.J. Nienaber). Kaapstad: Human en Rousseau.
- Koelmans, L. 1978. *Inleiding tot het lezen van zeventiende eeuwse Nederlands*. Utrecht: Bohn, Scheltema & Holkema.
- Le Roux, T.H. 1966. *Die dagboek van Louis Trigardt*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Malherbe, D.F. 1918 (2e druk). *Afrikaanse taalboek*. Bloemfontein: De Nationale Pers.
- New English Bible, The*. 1961. New Testament. Oxford: Oxford University Press, Cambridge: Cambridge University Press.

- Nienaber, G.S. 1971. *Afrikaans in die vroeër jare*. Johannesburg: Voortrekkerpers.
- Ponelis, Fritz. 1993. *The Development of Afrikaans*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Scholtz, J. du P. 1963. *Taalhistoriese opstelle*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Scholtz, J. du P. 1965. *Afrikaans uit die vroeë tyd*. Kaapstad: Nasou.
- Scholtz, J. du P. 1980. *Wording en ontwikkeling van Afrikaans*. Kaapstad: Tafelberg.
- Smuts, J. s.a. *Vroeë Afrikaans*. Afrikaanse taalmonografieë no. 4. Kaapstad: Nasou.
- Steenbergen, G.J. 1974. 'Zullen: modaal of temporeel?' *De nieuwe taalgids* 67(3): 235–237.
- Stoops, Y.H.L. 1972. *Die taalgebruik in "Die Huisgenoot"*. Dissertation: University of Port Elizabeth.
- Strang, Barbara M.H. 1970. *A History of English*. London: Methuen.
- Traugott, E.C. 1972. *A History of English Syntax*. New York, etc.: Holt, Rinehart and Winston.
- Van der Wal, Marijke, in samenwerking met Cor van Bree. 2004 [1992] *Geschiedenis van het Nederlands*. Utrecht: Het Spectrum.
- Van Rossem, Cefas & Hein van der Voort (reds). 1996. *Die Creol Taal. 250 Years of Negerhollands Texts*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Weijnen, A. 1960. *Zeventiende-eeuwse taal*. Zutphen: W.J. Thieme & Cie.
- Weijnen, A. 1966. *Nederlandse dialectkunde*. Assen: Van Gorcum & Comp.